

Svensk socialdemokrati och välfärd

Den socialdemokratiska välfärdsstaten kontrasteras ofta mot den tidiga kapitalismens rovdrift med åtföljande misär och hisnande sociala klyftor. Välfärdsstaten står för trygghet, välstånd och – framför allt – jämlikhet. Man skulle kunna tro att den är resultatet av en hård socialdemokratisk kamp mot kapitalismen, en politik som visserligen inte störtat det gamla klassamhället i gruset men väl tvingat ner det på knä. Emellertid, ser vi till praktiken istället för retoriken har socialdemokratins främsta mål aldrig varit att störta klassamhället, inte ens att bli av med kungahuset, utan politiken har handlat om att i samförstånd med arbetsgivarna skapa en dräglig levnadsstandard för arbetarklassen. Kompromisser med näringslivet är därför ett avgörande inslag i folkhemsbygget.

Såväl kapitalister som socialister såg arbetet som samhällets motor. Var och en måste dra sitt strå till den gemensamma stacken. Ingen fick ligga samhället till last. I Internationalen heter det att "lättingen ej råda får". Med den utgångspunkten var den välfärdtanke som spirade under det tidiga 1900-talet inte helt oproblematiserad. Exempelvis betonade Nils Karleby, en av socialdemokratins stora ideologer, det ekonomiska egenansvaret. Det fick aldrig bli så att slöa och slarviga människor skulle få statens stöd medan de flitiga och sparsamma fick stå tillbaka.

1928 höll Per Albin Hansson höll sitt berömda folkhemstal. "Folkhemmet" norpade han från den konservativa politikern och statsvetaren Rudolf Kjellén. I sitt tal sa Per Albin bland annat:

Det svenska samhället är ännu icke det goda medborgarhemmet. Här råder visserligen en formell likhet, likheten i politiska rättigheter, men socialt består ännu klassamhället, och ekonomiskt råder fåtallets diktatur. Olikheterna äro stundom skriande; medan några bo i

palats betraktar många det som en lycka om de får bo kvar i sina kolonistugor även under den kalla vintern; medan en del leva i överflöd, gå många från dörr till dörr för att få en beta bröd, och den fattige ängslas för morgondagen, där sjukdom, arbetslöshet och annan olycka lurar. Skall det svenska samhället bli det goda medborgarhemmet måste klasskillnaden avlägsnas, den sociala omsorgen utvecklas, en ekonomisk utjämning ske, de arbetande beredas andel även i det ekonomiska förvaltandet, demokratin genomföras och tillämpas även socialt och ekonomiskt

Eftersom Per Albin inte visste om det skulle baktända – begreppet *folk* tillhörde det nationalkonservativa lägret – växlade han med begreppet ”medborgarhem”. Talet fick positiv respons och därmed blev folkhem ett samlingsbegrepp för den socialdemokratiska politiken. Det var dock inte ordet folk som gav begreppet dess lyster, utan ordet hem. I ett vinterland som Sverige är ett hem näst intill lika viktigt som mat i magen och kläder på kroppen. Hemmet är den goda platsen, dit arbetaren återvänder efter att ha fullgjort sitt dagsverke, den plats där hustrun och barnen väntar honom. Folkhemmet var ett *familjesamhälle*. Mannen lönearbetade och kvinnans arbete var att ta hand om hemmet och barnen.

Man skulle kunna tro att medlemmarna i socialdemokratins elitskikt var väl förtrogna med hur vanligt folk hade det. Så var det emellertid inte. Då som nu styrdes de av den politiska retoriken och om de nu alls tänkte särskilt mycket kretsade tankarna kring samhällets orättvisor. I den hyllade finansministern och välfärdsteoretikern Ernst Wigforss’ samlade skrifter, nära fyratusen boksidor i nio band, staplas den ena retoriska frasen på den andra, av typen ”socialisten söker en annan väg för folkets ekonomiska frihet, en form som han tror vara högre, den frihet som ligger i att människorna behärska sina egna ekonomiska livsvillkor” (band sex, sid 220). Sida upp och sida ner kan man läsa om socialdemokratins mål, ett framtida idealsamhälle ganska långt från verkligheten.

När folkhemspolitikerna som Per Albin och Gustav Möller i sina politiska tal refererade till vanligt folk blev det oftast till sina gamla mammor, som slitit ont i dåliga bostäder med brädgolv, utedass, vedspis och pump på gården. Men detta hade den socialdemokratiska politiken ändrat på. I folkhemmet hade brädgolven försetts med korkmattor och de gamla mammorna hade fått rinnande vatten, centralvärme och WC. Några av dem kunde till och med flytta in i hus med ultramoderniteten sopnedkast.

Höjd bostadsstandard är ett säkert politiskt mål men i ett folkhem skulle, enligt Per Albin, inte den fattige behöva ”ängslas för morgondagen, där sjukdom, arbetslöshet och annan olycka lurar”. Med andra ord, staten skulle inte bara skapa det jämlika samhället utan också garantera medborgarna att de inte, om och när de blev arbetsförmögna, kastades ut ur folkhemmet. I ett äldre samhälle var det familjen, släkten, byalaget, grannarna, vännerna och arbetskamraterna som stod för tryggheten. Välfärdspolitikerna utmanade detta civilsamhälle med en statlig trygghetsgaranti, ett band mellan staten och medborgarna som individer. Jag tror inte att politikerna förstod att de därmed skrev ut något som på sikt skulle

visa sig bli välfärdssamhällets dödsdom. När de ersatte pliktmoralen med en rättighetsmoral upphävde de sambandet mellan arbete och överlevnad och styrde därmed ut på okänt vatten. Det finns inga välfärdsstater i historien att ta lärdom från och det tog tid innan effekterna blev synliga. De politiskt ansvariga borde ändå, med tanke på Nils Karlebys varning, ha förstått att när staten axlar det sociala ansvaret för medborgarna kommer den att belöna svaghet. För den som inte ville eller kunde arbeta kunde svagheten växlas in i ekonomiskt stöd och andra förmåner. Naturligtvis inte alla men ändå alltför många av medborgarna blir i sina relationer med myndigheterna listiga, krävande och otacksamma. Eller med ett mer neutralt språk: de kräver sin rätt.

Tage Erlander var den ledande socialdemokrat som först såg konsekvenserna av det politiska ansvarstagandet och myntade beteckningen "de stigande förväntningarnas missnöje". Hans lösning var "Det starka samhället". Däremot talade han inte, vilket hade varit mer rättvisande men också mindre sympatiskt, om den starka *staten*. Som bekant används begreppen stat och samhälle ofta som synonymer i Sverige. Hade den socialdemokratiska debatten istället handlat om den starka staten, tror jag det hade lett till reflektioner om totalitarism. Totalitära stater är starka men inte goda, de håller medborgarna i ett järngrepp.

Det blev Olof Palme som förverkligade Erlanders starka samhälle. Sverige fick den hårdast statsstyrda och mest statsfinansierade välfärdsvarianten av alla Europas västländer. För man tro socialdemokraterna var det också den bästa, eftersom den hade de högst ställda jämlikhetsmålen och gav mest till alla. Politikerna presenterade välståndet som en gåva från staten. De tycktes tro att välståndet uppstod ur den omfördelning som beskattningen skapade och inte – vilket var fallet – ur den högkonjunktur som för Sveriges del varade från andra världskrigets slut fram till 1970-talets första hälft, med upplösningen av Bretton-Woods-systemet 1971, oljekrisen 1973 och en börsnedgång 1973/74.

Jag kan undra om Erlander och Palme någonsin reflekterade över gränslinjen mellan det starka och det totalitära samhället. För dem var utgångspunkten att staten var god förmodligen så given att den aldrig diskuterades. Det finns emellertid inget självklart band mellan godhet och makt, lika lite för socialdemokrati som för fascism eller någon annan totalitär ideologi. Mycket makt är liktydigt med stora möjligheter att driva igenom sin vilja och att makt korrumpierar, det vet de flesta.

Ett exempel ges av Anders Isaksson, den journalist som kände socialdemokratin bättre än någon annan. I en artikel i tidskriften Moderna Tider ("Kampen för maximala intäkter" april 1996) konstaterade han att den socialdemokratiska jämlikhetsretoriken inte är förenlig med hyresbostäder. Ett land som Sverige, där halva befolkningen bor i hyreslägenheter, är dömt att förbli ojämlikt. Varför slår då den socialdemokratiska makteliten vakt om de allmännyttiga, kommunalt ägda bostadsföretagen? Svaret är att de på så sätt både direkt och indirekt ordnar jobb, positioner och förmåner åt sina egna.

1968 är ett år som, med sin för Sveriges del rätt beskedliga studentrevolt, står för nästa paradigmskifte i svensk politik. Även om den startpunkten inte är felaktigt vald, är det under 1970-talet som den tidigare relativt långsamma reformeringen av det svenska samhället tar fart. Antalet offentliganställda ökade från en halv till en och en halv miljon och skatterna pressades upp från det europeiska snittet på 30 procent till cirka 55 procent av BNP. I det övre skiktet av normala inkomster hamnade skatteuttaget på 80 procent. Ändå räckte inte pengarna utan kronan devalverades åren 1976 – 82 fyra gånger, sista gången med hela 16 procent. Det skedde efter att socialdemokraterna vunnit valet. Anders Isaksson skriver att

de sociala trygghets, ledighets- och transfereringssystemen byggdes ut i rasande fart, de årliga löneökningarna understeg aldrig tio procent och de delar av den lätta konsumtionsvaruindustrin (exempelvis teko, skor och hushållsartiklar) som klarat sig genom de tidigare decenniernas solidariska lönepolitik, slogs nu definitivt ut. Den nuvarande ekonomiska strukturen cementerades: ett femtiotal stora koncerner, ett par hundratusen småföretag med en till tio anställda och just ingenting däremellan ("När pengarna är slut. Välfärden efter välfärdsstaten" 1992, s. 20).

Politikens fokus flyttades från produktion till konsumtion, från sparande till lånande, från lika villkor till jämlikhet, från fackligt medinflytande till facklig makt, från blandekonomi till statlig näringspolitik och från politiken som process till politikens primat, det vill säga uppfattningen att politiken inte skulle anpassas efter marknadens spelregler med vinst, tillväxt och effektivitet utan efter ideologiska principer om demokrati och jämlikhet.

Här går en skiljelinje mellan den liberala och den socialdemokratiska välfärdsstatens moralfilosofi. Medan liberalerna begränsar jämlikheten till att gälla grundläggande behov och villkor har de socialdemokratiska ambitionerna ingen övre gräns. Folkhemsideologin byggde på att män och kvinnor var ojämlika av naturen. Männen var mer lämpade att gå ut i arbetslivet och kvinnorna mer lämpade att stanna hemma. Det gäller inte längre. Från 1970-talet strävar den socialdemokratiska välfärdsstaten efter att såväl förneka som eliminera skillnader mellan kvinnor och män. De uppfattades inte som medlemmar av en familjeenhet, utan som enskilda individer med likaberättigade krav såväl när det gällde sociala förmåner som på arbetsmarknaden. "Hemmafruar" tillhörde samma onda förgångna tid som borgarklassens pigor. Kvinnornas plats var inte i hemmet utan på arbetsplatsen.

Hur långt från vanliga människors vardagsverklighet de socialdemokratiska politikerna kunde hamna visade Anna Hedborg, på 90-talet biträdande socialminister. Hon hävdade att enkla hushållssysslor var en form av illojal skatteplanering. Att sylta och safta istället för att köpa produkter som tillverkats genom beskattat lönearbete var en dränering av statskassan på dess rättmätiga inkomster.

Det går att urskilja ett antal viktiga paradigmskiften i socialdemokratisk välfärdspolitik. Det första är när pliktmodalen ersätts med en rättighetsmoral. Det sker under femtiotalet – lagen om socialhjälp kommer 1957 och ersätter den äldre fattigvårdslagen. Det andra

paradigmskiftet, med start 1968, sker under 1970-talet när den starka staten med sin välfärdsindustri byggs upp. Det tredje tas när politikens fokus under 1980-talet flyttas från produktion till konsumtion. Det fjärde paradigmskiftet, som jag inte berör i denna översikt, är när staten axlar rollen av en moralisk stormakt. Därmed föds det PK-samhälle som jag ständigt återkommer till och förundras över i mina bloggtexter. Om vi tänker framåt, vilket blir nästa steg, efter PK-samhället? Jag har en uppfattning av vilka två alternativ som det står och väger emellan men bloggläsare får gärna komma med förslag.

Karl-Olov Arnstberg

<https://morklaggning.wordpress.com/2019/01/16/svensk-socialdemokrati-och-valfard/>

Alla texter är © på denna blogg. Det är tillåtet att sprida texterna under förutsättning att ni alltid länkar till källan här på bloggen.